

УДК У049 (2Ук) 683.0

Г.П.ПІДГРУШНИЙ

Інститут географії НАН України, м.Київ

ПРОБЛЕМИ Й ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕІНДУСТРІАЛІЗОВАНИХ МІСТ УКРАЇНИ

Викладаються концептуальні положення і критерії визначення старопромислових реіндустріалізованих міст. Охарактеризовані особливості й сучасні проблеми їх розвитку. Особлива увага приділена пошуку напрямів їх стійкого, збалансованого розвитку з урахуванням реалій сьогодення.

Розробка стратегії розвитку міст і практика містобудування країни в нових соціально-економічних умовах вимагає нетрадиційних підходів і використання геурбаністичного досвіду передових країн світу. У цьому контексті значний інтерес викликають типології міських поселень, здійснені за різними критеріями для потреб перспективного планування міського розвитку країни. Чільне місце в системі цих типологій займають ті, що ґрунтуються на особливостях генезису й стадійності розвитку міст.

Особлива значущість цих факторів для організації та здійснення адміністративних і планувальних впливів на міський розвиток пов'язана з необхідністю приведення їх у відповідність з об'єктивною "пульсацією" територіальних структур [2, с.152]. Така пульсація відбувається головним чином у вузлових, опорних центрах (містах) відповідних регіонів і може бути кваліфікована як їх "природно-історична траєкторія розвитку", що включає ряд послідовних стадій, особливості проходження яких визначаються місцевою специфікою [3, с.11].

Механізм пульсації міст та їх територіально-господарських структур на сьогоднішній день залишається не до кінця з'ясованим. Однак досить переконливо можна констатувати, що в його основі лежать, головним чином, такі процеси і явища:

- технологічний прогрес, хід якого також має пульсуючий характер (промислові революції, цикли Кондратьєва тощо);
- динаміка співвідношення вартості територіального ресурсу та агломераційного ефекту.

У розвитку міст ця пульсація виявляється в чергуванні стадій концентрації і деконцентрації господарства і населення.

Зазначимо, що ключову роль у розвитку міст та їх територіально-господарських структур відіграє містоформуючий вид діяльності (галузь господарства), час її становлення та тривалість розвитку. Саме ці передумови значною мірою впливають на технологічний рівень виробництва, а відтак і на стан та особливості розвитку господарських

структур міста.

Головною містоформуючою галуззю переважної більшості міст у країнах, що перебувають на стадії індустріального розвитку (в тому числі в Україні), є промисловість. Однак за часом становлення, тривалістю і особливостями періоду свого розвитку вони істотно відрізняються між собою.

Помітне місце серед них займають так звані старопромислові міста, що характеризуються цілим комплексом особливостей та проблем, зумовлених довготривалим періодом їх активного господарського розвитку. З одного боку, тут має місце високий рівень концентрації виробничого потенціалу та інфраструктурної забезпеченості території, що є загальним тлом і важливим чинником активізації та інтенсифікації господарської діяльності. З другого боку, зазначені особливості розвитку цих міст зумовили виникнення тут численних соціально-економічних та екологічних проблем.

Усе це разом і визначає особливу актуальність і гостроту проблем розроблення і реалізації стратегії перспективного розвитку старопромислових міст.

Однак на сьогоднішній день не існує загальновизнаної методики визначення та типізації старопромислових міст. У даному випадку продуктивним, на нашу думку, є застосування структурно-генезисного підходу. Згідно з цим підходом, до старопромислових слід віднести не просто ті міста, виробництво яких характеризується тривалим часом розвитку, а тільки ті, що зародились і (або) отримали інтенсивний розвиток в епоху першої промислової революції протягом відповідних їй 1-го та 2-го циклів Кондратьєва, на основі пріоритетних та доповнюючих виробництв цього періоду.

Природно, що під впливом технологічно-організаційних інновацій та структурно-галузевих пріоритетів наступних періодів старопромислові міста зазнавали змін. Останні були зумовлені головним чином здатністю державних та місцевих організаційних і управлінських структур адекватно реагувати на імпульси розвитку і полягали передусім у трансформації виробництва. Цей складний і багатогранний процес передбачає як модернізацію виробництва відповідно до нових технологічних устроїв, так і його структурну перебудову в напрямку зростання частки нових прогресовизначальних галузей.

Практика показала, що в багатьох випадках структурна трансформація була настільки глибокою та всебічною, що привела до повної зміни виробничої спеціалізації і господарського профілю міст. При цьому масштаби росту виробництва були настільки значними, що ці

процеси доцільно характеризувати як вторинну індустріалізацію чи реіндустріалізацію.

Міста цього типу, розміщені головним чином на заході, у центрі та на північному сході нашої країни, є досить чисельними, мають спільні риси й проблеми розвитку.

Дослідження, проведені нами при розробці техніко-економічних обґрунтувань розвитку ряду міст, дозволили зробити певні узагальнення та висновки щодо проблем та пріоритетних напрямів розвитку старопромислових реіндустріалізованих міст України. Як правило, такі міста являють собою поліфункціональні економічні (переважно промислові), адміністративні й культурно-освітні центри, центри міжобласних, а в окремих випадках і міжрайонних систем розселення. Їх містоформуючою галуззю господарства на сьогоднішній день продовжує залишатись промисловість. Товарне промислове виробництво стало органічним продовженням розвитку ремесел і торгівлі, що з'явилися тут фактично з моменту заснування цих міст (переважно XIII-XVI ст.). Три послідовні хвилі індустріалізації, що пройшли тут (друга половина XIX ст.; 30-ті роки XX ст.; 60-80-ті роки XX ст.) значною мірою змінили господарський профіль міст, істотно вплинули на розвиток їх інженерної інфраструктури, характер і темпи забудови. Інтенсивність цих хвиль і масштаб їх впливу на містобудівний розвиток були вкрай нерівномірними. Перші дві з них зумовили становлення міст як промислових центрів, що спеціалізувались на переробці місцевої (переважно сільськогосподарської) сировини, легкій промисловості, металообробці, виробництві окремих видів устаткування для провідних галузей промисловості тощо. Натомість третя хвиля перетворила ці міста в потужні високоіндустріалізовані центри, докорінним чином трансформували їх виробничу структуру. Внаслідок реіндустріалізації 60-80-х років провідними в цих містах стали високотехнологічні галузі машинобудування (головним чином точне машинобудування і приладобудування), хімічної промисловості і т.п. Безпрецедентне падіння виробництва саме в цих галузях в період економічної кризи 90-х років фактично привело до руйнації містоформуючого базису. Особливо гострими наслідки цих процесів були у старопромислових реіндустріалізованих містах. Проявились вони як у соціально-економічній, так і у містобудівній сферах (масове безробіття і падіння рівня життя населення, дефіцит міських бюджетів, різке загострення житлово-комунальних проблем і скорочення обсягів будівництва, занепад інженерної інфраструктури міст і т.ін.).

У зв'язку з цим особливої актуальності для старопромислових реіндустріалізованих міст набуває проблема трансформації та відро-

дження на новій основі містоформуючих галузей господарства. Аналіз сучасного стану і проблем розвитку цих міст дозволив розробити принципи й пріоритетні напрями їх розвитку з метою досягнення певного рівня стійкості і збалансованості міських суспільно-територіальних комплексів та компонентів, що їх формують:

1. Стабілізація і нарощування виробництва у містах має здійснюватись головним чином за рахунок інтенсивних факторів (модернізація, технічне переозброєння, впровадження передових технологій, зміна асортименту продукції відповідно до вимог ринку).

2. Сформований виробничий профіль та основна спеціалізація господарського комплексу міста не повинні зазнавати різких змін. Згідно з новими умовами повинна бути змінена лише технологічна основа виробництва, його організація, форми власності, знижена виробнича концентрація тощо.

3. Зростання ефективності функціонування виробництва, підвищення якості й конкурентоздатності продукції має ґрунтуватись на формуванні й розвитку в межах міст промислових мереж і кластерів. Ці утворення являють собою виробничі й технологічні поєднання підприємств і супутніх та забезпечуючих їх діяльність установ.

4. Доцільним є надання окремим, стратегічно важливим для держави та унікальним виробництвам цих міст селективних преференцій, спрямованих на активізацію їх функціонування. Це, в свою чергу, як мультиплікаційний фактор має стимулювати розвиток обслуговуючих і доповнюючих їх видів діяльності.

5. Інтенсивний розвиток повинен отримати третинний сектор господарських комплексів міст, зокрема, об'єкти ринкової інфраструктури. Як показало дослідження, саме їх недостатній розвиток є основним лімітуючим фактором адаптації суб'єктів виробництва до ринкових умов.

Подальший розвиток господарських комплексів старопромислових реіндустріалізованих міст відповідно до визначених вище напрямків потенційно здатний забезпечити надходження фінансових ресурсів і стабільний розвиток.

1. Йоффе Г.В., Трейвиш А.И. Районы старого освоения на этапе интенсификации экономики // Географические проблемы интенсификации хозяйства в староосвоенных районах. – М., 1988. – С.9-18.

2. Родоман Б.Б. Роль теоретической географии в улучшении территориальной организации общества // Исследование методологических проблем географии в Эстонии. – Таллинн, 1987. – С.150-155.

Отримано 09.01.2002